

POLİTİKA NOTU

Mayıs 2025 | No. 4

Lise Eğitiminde Bütünsel Dönüşüm İhtiyacı

Dr. İpek Coşkun Armağan - Doç. Dr. Turgay Öntaş

Bu politika analizinin amacı, Türkiye'de lise eğitiminin dönüşümüne dair tartışmaların hâlen sanayi toplumun gerektirdiği tezlerle yapıyor olmasının ve konunun sloganik ifadelerle indirgenmesinin sınırlayıcı etkisini eleştirel bir bakışla ortaya koymaktır. Lise eğitiminin süresi, mahiyeti, eğitim yaklaşımları ve yöntemleri Türkiye'de ivedilikle ele alınmalı; konuya ilişkin Enstitü Sosyal'in de öncülük ettiği Lise Eğitiminde Dönüşüm Çalıştayları serisine benzer istişare mekanizmaları oluşturulmalıdır. Türkiye, 21. yüzyılın ikinci çeyreğinde nasıl bir lise eğitimi istediğini, istenilen lise eğitiminin bireysel ve toplumsal etkilerini dikkate alan, geniş perspektifli bir politika planlaması yapmak zorundadır. Zira liselerin mevcut durumu ve uzayan zorunlu eğitim süreleri, lise eğitiminin gençler için cazibesini yitirmesine neden olmaktadır. Nitekim son yıllarda öğrencilerin bir kaçış planı olarak açık liseye yönelmesi ve açık liseye geçişte artan talep, lise eğitiminin bugünkü halini, süresini ve yaklaşımlarını değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır (Enstitü Sosyal, 2024). Bu politika analizi, lise eğitimine dönük tartışmalara gelişimsel psikoloji perspektifinden ergenlik ve kimlik gelişimi; sosyoekonomik farklılıklar temelinde toplumsal adalet; eğitim-iş yaşamı ilişkisi üzerinden üretkenlik, girişimcilik, verimlilik ve mesleki yönelim; kültürel kodlar bağlamında aidiyet ve bütünleşme gibi çok katmanlı başlıklarda bütüncül bir değerlendirme sunarak yeni bir tartışma zemini önermeyi amaçlamaktadır.

Eğitimde Demokratik Tartışma Arayışı

Eğitim politikalarına dair kamuoyundaki tartışmalar, klişe söylemlerle sınırlandırılmakta ve farklı toplumsal kesimleri dışlayan dar bir söylem repertuarına dayanabilmektedir. Bu durum, eğitim gibi kamusal önemi yüksek bir alanın çoğulcu bir tartışma zemini yerine teknik ve yönetilebilir risk başlıkları altında ele alınmasına yol açmakta; çözüm önerilerini çoğu zaman yönetsel düzenlemelere ve güvenlikçi yaklaşımlara

indirgemektedir. Söylemler; sentetik meritokrasi, eşitlik illüzyonu, kültürel sermaye eksikliği, örtük müfredat, dijital uçurum ve sosyal mobilite gibi temel kavramsal çerçeveleri tartışmaya açmak yerine bireyleri potansiyel risk ögesi olarak konumlandırma eğilimindedir. Bu usul, eğitim politikalarının sığlaşmasına, demokratik katılımın ve kamusal aklın zayıflamasına da yol açabilir. Eğitimde yapısal dönüşümü samimiyetle tartışabilmek için araçsallaştırıcı dilden uzaklaşmak gerekir.

Türkiye'de eğitim politikalarına ilişkin tartışmalar, sıklıkla "eğitim şart" gibi kapsayıcı görünen ancak altında tepeden inmece bir toplum mühendisliği anlayışını barındıran söylemler etrafında da şekillenmektedir. Bu yaklaşım, eğitimi belirli bir ideolojik hedefin aracı olarak gören determinist ve indirgemeci bir bakış açısına yaslanmaktadır. Bireyin çok boyutlu doğasını, özgün gelişim sürecini ve şahsiyetinin biricikliğinin tanınma hakkını görmezden gelmektedir. Eğitim politikalarında sivilleşme ve katılımcılık eğilimlerinin, hâlen geçmişin merkezîyetçi hafızası nedeniyle dirençle karşılanması, çoğulcu bir eğitim vizyonunun önündeki önemli engellerden biridir.

Lise Eğitiminin Dönüşüm Alanları

Lise eğitimi öğrencilerin bilişsel, duyuşsal, sosyal ve dijital gelişimini kapsayan öğrenme deneyimleri açısından bütüncül değerlendirilmelidir (Solomon vd., 2018). Lise eğitiminin bugünkü toplumsal, kültürel ve bireysel ihtiyaçlara yanıt verebilmesi için içerik, yöntem ve yönelim bakımından köklü bir dönüşüm süreci başlatılmalıdır. Günümüz öğrenen profilinde kişi yaşama baş etme, karar verme, planlama ve öz denetim gibi yüksek düzey bilişsel ve yönetsel becerilerle donatılmak zorundadır. Bu bakımdan lise müfredatı ve eğitim yaklaşımları, yaşam becerileri olarak tanımlanan becerilerin gelişimini önceleyen bir yapıya kavuşturulmalıdır (Birtwistle & Wagenaar, 2020).

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nde tanımlanan üretken, disiplinler arası düşünebilen ve yaşama anlamlı bağlar kurabilen öğrenen profilinin gerçekleştirilmesi için de revizyon zorunludur. Lise programları tematik ve disiplinler arası bir kurguyu, öğrencinin sentezleme ve üretme becerilerini geliştirecek modüler yapıları ve proje temelli öğrenme deneyimlerini esas almalıdır. Branşlar, öğrencinin hayatla, toplumla ve diğer disiplinlerle ilişki kurmasına zemin hazırlama işlevi ile yeniden düşünülmelidir.

Mevcut durumda lise eğitiminin haftalık ortalama 40 ders saatlik sabit ders yüküyle (farklı lise türlerine göre bu süre 50 saati bulabilmektedir) öğrencilerin bireysel öğrenme hızlarına, gelişimsel ihtiyaçlarına ve ilgi alanlarına yanıt vermesi neredeyse imkânsızdır. İçerik düzeyinde ise güncellemeler, öğrencilerin bilişsel, sosyal ve duyuşsal gelişimini bütünleyen standart esaslı ama esnek içerik yapıları ile yeniden

tasarlanabilir (Schleicher, 2015). Ölçme ve değerlendirme süreçleri de dönüşümün temel bileşenidir. Geleneksel sınav odaklı sistemin yerine portfolyo sunumları, proje temelli değerlendirmeler, öz ve akran değerlendirmeleri gibi yetkinlik merkezli yöntemlerin yaygınlaştırılması öğrencinin gerçek öğrenme çıktılarıyla sistemin buluşmasını sağlayacaktır. Ayrıca resmî okul zaman çizelgesinde ders saatlerinin yanında toplum temelli öğrenmeler, sosyal sorumluluk, STK iş birlikleri, müze ve saha temelli etkinlikler gibi yaşamla iç içe geçmiş öğrenme fırsatlarını kapsayacak şekilde yeniden yapılandırılmalıdır. Dönüşüm, yapay zekâ destekli tanılama araçları ve uyarlanabilir test sistemleri ile bireysel öğrenme yollarının desteklenmesini de kapsamalıdır.

Gelişimsel Psikoloji ve Yaşam Boyu Öğrenme Perspektifi

Lise eğitiminin yalnızca yapısal süresine indirgenen tartışmalar eğitimin bireyin yaşam boyu gelişim sürecindeki işlevini göz ardı etmektedir. Lise dönemi, gelişim psikolojisi bağlamında, bireyin orta çocukluktan ergenliğe geçiş yaptığı ve gelişimsel beklentilerin en yoğunlaştığı zaman aralığıdır (Feldman, 2021). Bu evre, yalnızca bilişsel becerilerin değil kimlik oluşumu, duygusal denge, yönelim belirleme ve sosyal rollerin içselleştirilmesi gibi çok boyutlu gelişimsel görevlerin üst üste bindiği bir geçit olarak değerlendirilmelidir. Marcia'nın kimlik statüleri modelinde tanımladığı "moratoryum" ve "dağınık kimlik" evrelerinin sıklıkla yaşandığı bu dönemde öğrencilerin yalnızca akademik performans üzerinden değerlendirilmesi gelişimsel çelişkilerin derinleşmesine yol açmaktadır. Aynı şekilde Ginzberg'in mesleki gelişim kuramına göre, lise dönemi bireylerin beceri, ilgi ve fırsatlarla gerçekçi biçimde yüzleştiği bir karar evresidir. Lise eğitiminin süresi ve yapısı tartışılırken dönemin gelişimsel niteliği ve bireysel farklılıkları merkeze alan bir anlayış benimsenmelidir.

Gelişimsel Yönüyle Mesleki Yönelim

Pedagoji alanında ihtisas yapmış olan Prof. Dr. Adnan Kulaksızoğlu'na (2008:176) göre okulun esas amacı öğrenciyi yaşama ve mesleğe hazırlamaktır. Yaşamın içerisinde de kişinin kendini gerçekleştirebileceği bir mesleğe ve işe sahip olması zaruridir. Meslek seçiminde rol oynayan bireyin kişisel özellikleri (yetenek, kişilik yapısı, olgunluk, çalışma alışkanlığı, okul başarısı), fiziksel özellikleri, ailenin çocuktan beklentileri ve ailenin ekonomik ve kültürel özellikleri, dış çevreye ait özellikler (akran grupları, teknolojik gelişmeler, ülke ekonomisi) ve mesleklere ait özelliklerin (itibar, kazanç, talep) uyumlu olması beklenir.

Lise eğitiminin iş yaşamına hazırlık işlevi, bireyin gelişimsel bütünlüğü ve varoluşsal yönelimiyle birlikte değerlendirilmelidir. Gelişim psikolojisi açısından bakıldığında, Erikson'un kuramında lise dönemi bireyin kimlik kazanımı ve rol belirleme evresiyle örtüşürken bu evreyi izleyen genç yetişkinlik dönemi, "üretkenliğe karşı durgunluk" ve "yakınlığa karşı yalıtlanma" gibi temel gelişim görevlerini barındırır.

Ayrıca işverenleri şeytanlaştıran veya sermaye karşıtlığına indirgenen yaklaşımlar gençlerin gerçekçi kariyer planları kurmasını zorlaştırmakta; üretkenliğe ilişkin gelişimsel görevlerin sekteye uğramasına neden olabilmektedir. Eğitim politikalarının insanın düşünen, yönelen ve anlam arayan bir varlık olduğu gerçeğini dikkate alacak biçimde tasarlanması, mesleki kimliklerin daha sağlıklı gelişimi açısından zorunludur.

Ergenlik dönemine ilişkin temel kaynaklardan birini yazmış olan Prof. Santrock (2017), ergenlik döneminde çalışmanın ya da bir işle meşgul olmanın önemine dikkat çekmektedir. Onun kariyer temelli öğrenme ve beliren yetişkinlik sürecinde çalışmanın rolüne ilişkin değerlendirmeleri, lise döneminde yürütülen mesleki yönelim çalışmalarına ışık tutabilecek niteliktedir. Özellikle lise düzeyinde iş birlikli öğrenmeyi önceleyen kariyer akademileri, gençlik staj programları ve teknik hazırlık gibi modellerin tartışılması faydalı olacaktır.

Liselerde Öğrenci İyi Oluşu ve Okul Barışını Korumak

Mevcut lise eğitimini okul ikliminde şiddet, devamsızlık, dışlanma ve düşük aidiyet gibi olumsuzlukları da besleyen bir zeminde de tartışmak gerekir (Samara vd., 2021). Nitekim PISA 2022 raporlarına da yansıyan şekilde Türkiye'de öğrenciler, OECD ortalamasına göre diğer akranlarından daha fazla zorbalığa, kasıtlı yalnızlaştırmaya, dışlanmaya ve şiddete tanıklığa maruz kalmaktadır (OECD, 2023). Ne yazık ki PISA sonuçları açıklandığında, raporun öğrencilerin iyi oluş hâliyle ilgili hatırı sayılır genişlikteki bölümleri kamuoyunda yeterli düzeyde tartışılamamıştır. Oysa okulla sağlıklı bir ilişki kuramamış ve okul barışının sağlanamadığı bir lisede öğrenim gören bir gençten akademik ve sosyal gelişim beklemek gerçekçi değildir (Coşkun Armağan, 2024).

Bu durum, istekli öğrencilerin gelişimini engellerken, bir yandan da ilgi, ihtiyaç ve davranış profilleri birbirinden farklı öğrenci gruplarını aynı sistem içinde tutmanın zorluklarını da ortaya koymaktadır. Akademik programa ilgisiz ya da uyum sorunu yaşayan öğrenciler için seyretilmiş ve hedefe dönük esnek yapılar geliştirilebilir. Proje temelli değerlendirme, modüler ilerleme ve rehberlik temelli yönlendirme ile destek olunabilir (Ruiz-Torrubiano vd., 2024). Burada asıl amaç, öğrencileri profillerine göre dışlamak değil ilgi, yetenek ve davranış örüntülerine göre farklılaştırılmış ancak eşit kaynaklara erişen öğrenme yolları sunmaktır (Smale-Jacobse vd., 2019).

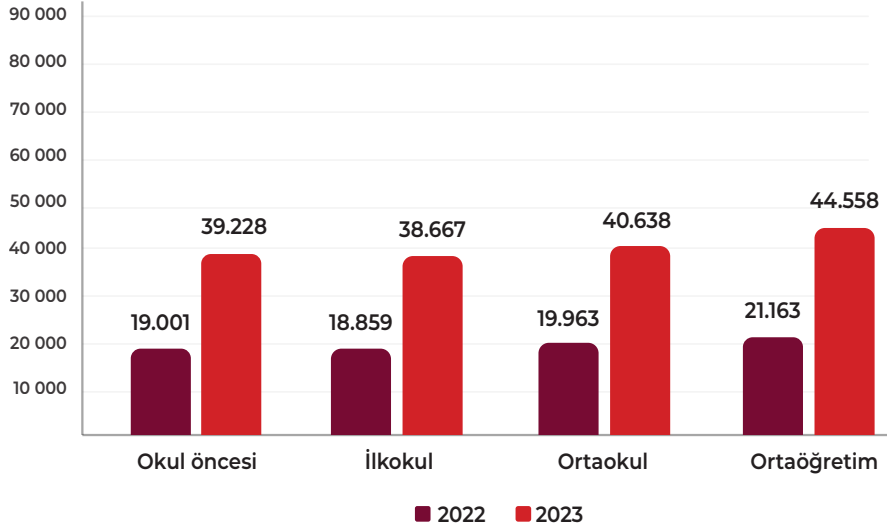
Liselerde Öğretmen İyi Oluşu ve Sürekli Mesleki Gelişim

Zorunlu lise eğitimi ile artan öğrenci çeşitliliği ve yoğun ders programları, öğretmenlerin mesleki doyumunu ve sınıf içi etkililiğini tehdit eden önemli bir risk faktörüne dönüşmektedir. Özellikle öğrenmeye gönülsüz, uyum sorunu yaşayan ya da akademik programa ilgisi sınırlı öğrencilerle sürekli temas hâlinde olmak öğretmenlerin mesleki deformasyon yaşama riskini artırabilmektedir. Lise öğretmenlerine haftalık görev süreleri içinde pedagojik AR-GE çalışmaları, müfredat uyarlamaları ve uygulama temelli öğretim tasarımı gibi yaratıcı süreçlere zaman ayırabilecekleri, planlanmış ve desteklenmiş zaman blokları tanınmalıdır. Öğretmenlerin akademik güncelliğini ve entelektüel canlılığını koruyabilmesi için lisansüstü eğitim teşvikleri, alan içi güncellenmiş kurslar, disiplinler arası seminerler ve profesyonel öğrenme toplulukları oluşturulabilir (Dreer, 2023).

Eğitim Harcamalarını Doğru Odaklandırmak: Erken Çocukluk Eğitimi ve Temel Eğitim

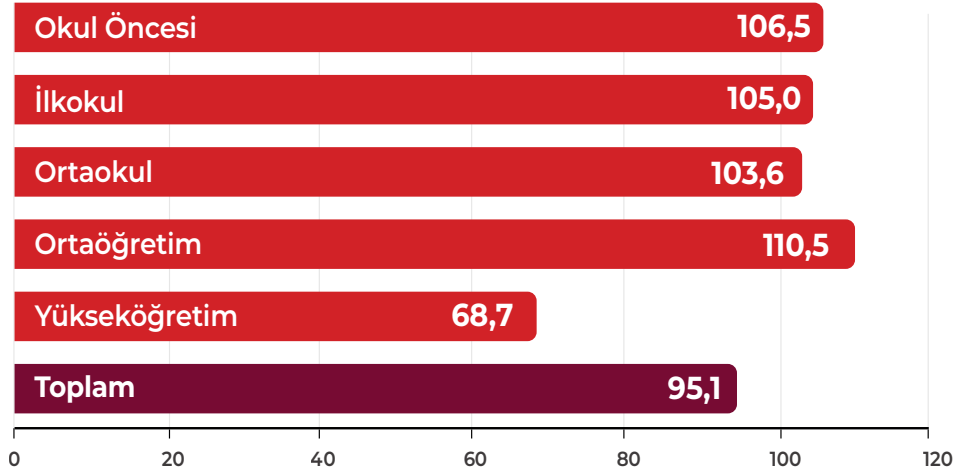
Lise kademesinde karşılaşılan birçok yapısal sorun öğrencinin erken yaşlardan itibaren karşılanmamış gelişimsel, sosyal ve akademik ihtiyaçlarının gecikmiş yansımalarıdır. Buna karşın Türkiye'de K12 eğitim bütçesinden en yüksek payı genellikle lise kademesinin alması manidardır (Grafik 1-2-3).

Grafik 1. Eğitim düzeylerine göre öğrenci başına yapılan harcama tutarları (TL), 2022-2023

2023 yılında öğrenci başına düşen toplam eğitim harcaması, bir önceki yıla göre %95,1 oranında artmıştır. Eğitim harcamalarında en yüksek artış ise %110,5 ile ortaöğretim düzeyinde gerçekleşmiş; bu düzeyi %106,5 artışla okul öncesi eğitim takip etmiştir.

Grafik 2. Öğrenci başına eğitim harcamalarının eğitim düzeylerine göre artış oranı (%), 2023

Kaynak: TÜİK, 2024

Geç müdahale, etkiyi sınırlı ve maliyetli hâle getirmektedir. Uluslararası araştırmalar kaynakların erken çocukluk eğitimi ve temel eğitim kademelerine yönlendirilmesinin daha yüksek getiri sağladığını göstermektedir. Eğitim yatırımlarının etkisini artırmak için bütçe planlaması, etki odaklı önceliklendirme ilkesiyle ele alınmalıdır. (Hanushek vd., 2017)

SONUÇ

Lise eğitiminde bütüncül bir bakış ve değişim ihtiyacı tabandan gelen açık bir taleptir. Tüm veriler ve yönelimler de bu talebe işaret etmektedir. Böyle bir durumda liseleri mevcut durumunda bırakmak, çocukların ve gençlerin iyi oluşu, öğretmenlerin iyi oluşu, kamu kaynaklarının verimli harcanması vb. pek çok parametre ile tutarsız sonuçların alınmasına sebep olacaktır. Bu yüzden analizde lise eğitimi geniş ve bütüncül bir perspektifle değerlendirilmiş ve nüanslara dikkat çekilmiştir. Atılacak adımlar gelişimsel psikoloji, toplumsal adalet, kültürel çeşitlilik, üretkenlik ve demokratik katılım gibi çok yönlü boyutlarla ele alınmalıdır. Dönüşüm süreci “Ne kadar sürecek?” sorusu yerine “**Kimi, neye ve nasıl hazırlayacak?**” sorusunu merkeze almalıdır. Dönüşüm, disiplinler arası müfredatları, öğretmen desteğini, esnek ve kişiselleştirilmiş öğrenme yollarını ve veri temelli yönlendirme sistemlerini içermelidir. Kaynakların erken çocukluk ve temel eğitime yönlendirilmesi hem bireysel gelişim hem toplumsal fayda açısından daha verimli olacaktır. Lise eğitimi esnek, kapsayıcı ve gelişim temelli bir yapıya kavuştuğunda öğrencilerle birlikte toplumun da geleceğine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Birtwistle, T., & Wagenaar, R. (2020). Re-Thinking an Educational Model Suitable for 21st Century Needs. İçinde A. Curaj, L. Deca, & R. Pricopie (Ed.), European Higher Education Area: Challenges for a New Decade (ss. 465-482). Springer International Publishing.

Coşkun Armağan, İ., Öntaş, T., Yıldız, Z., Karalı, F. B., Akgünlü, V. L., & Keskin, Z. (2024). 2024'te Eğitim: Yenilikler, Gelişmeler ve Arayışlar. Enstitü Sosyal. <https://enstitusosyal.org/index.php/yayinlarimiz>

Coşkun Armağan, İ. (2024). PISA 2022 değerlendirmesinde Türkiye'de okul şiddeti ve zorbalık. Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi, 11, 495-513. <https://doi.org/10.56720/mevzu.1429486>

Dreer, B. (2023). On the outcomes of teacher wellbeing: A systematic review of research. Frontiers in Psychology, <https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2023.1205179>

Feldman, R. S. (2021). Yaşam Boyu Gelişimin Keşfi (5. Basım). Nobel.

Hanushek, E. A., Schwerdt, G., Woessmann, L., & Zhang, L. (2017). General education, vocational education, and labor-market outcomes over the lifecycle. Journal of Human Resources, 52(1), 48-87.

Kulaksızoğlu, A. (2008). Ergenlik Psikolojisi (10. Basım). Remzi Kitabevi.

OECD. (2023). Education at a Glance 2023: OECD Indicators. OECD Publishing.

Ruiz-Torrubiano, R., Knopp, S., Krystallidis, A., & Wolf, L. M. (2024). A scheduling perspective on modular educational systems in Europe. Heliyon, 10(21), e39694. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e39694>

Samara, M., Da Silva Nascimento, B., El-Asam, A., Hammuda, S., & Khattab, N. (2021). How Can Bullying Victimization Lead to Lower Academic Achievement? A Systematic Review and Meta-Analysis of the Mediating Role of Cognitive-Motivational Factors. International Journal of Environmental Research and Public Health, 18(5), 2209. <https://doi.org/10.3390/ijerph18052209>

Schleicher, A. (2015), Schools for 21st-Century Learners: Strong Leaders, Confident Teachers, Innovative Approaches, International Summit on the Teaching Profession, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264231191-en>.

Smale-Jacobse, A. E., Meijer, A., Helms-Lorenz, M., & Maulana, R. (2019). Differentiated Instruction in Secondary Education: A Systematic Review of Research Evidence. *Frontiers in Psychology*, <https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2019.02366>

Solomon, B., Katz, E., Steed, H., & Temkin, D. (2018). Creating Policies to Support Healthy Schools: Policymaker, Educator, and Student Perspectives. *Child Trends*.

Santrock, J. W. (2017). *Ergenlik* (14. Basım). Nobel.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024, Aralık 5). Eğitim Harcamaları İstatistikleri, 2023. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Egitim-Harcamalari-Istatistikleri-2023-53557>

World Bank, UNESCO Institute for Statistics, & Global Education Monitoring Report Team. (2024). *Education Finance Watch 2024*. World Bank.

YAZARLAR

İpek Coşkun Armağan, lisans eğitimini Hacettepe Üniversitesi İngiliz Dil Bilimi Bölümünde tamamlamış ve sosyoloji alanında yan dal yapmıştır. Yüksek lisansını Gazi Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde, eğitimde eşitsizlikler konulu teziyle, doktorasını ise Hacı Bayram Veli Üniversitesi eğitim sosyolojisi alanında, okullarda şiddet ve çatışma üzerine yazdığı teze tamamlamıştır. Eğitim politikaları, eğitimde eşitlik, uluslararasılaşma, göç politikaları ve radikalleşme üzerine ulusal ve uluslararası düzeyde yayın, makale, araştırma ve kitapları bulunan Armağan, 2009-2017 yılları arasında SETA Vakfında çalışmıştır. 2017-2021 yılları arasında Millî Eğitim Bakanlığında Bakan Danışmanı olarak görev almış, 2021-2023 yılları arasında ise Türkiye Maarif Vakfı Yönetim Kurulu üyeliğini üstlenmiştir. Ağustos 2023 itibarıyla Enstitü Sosyalin Genel Koordinatörlüğünü yürüten İpek Coşkun Armağan, aynı zamanda Cumhurbaşkanlığı Sosyal ve Gençlik Politikaları Kurulu Üyesi olarak görev yapmaktadır.

Turgay Öntaş, lisans eğitimini 2007 yılında Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümünde tamamlamıştır. Ardından, 2010 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Bölümünde yüksek lisansını, 2014'te Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Sınıf Eğitimi Bölümünde doktora derecesini elde etmiştir. 2021 yılında da doçentlik ünvanını almıştır. 2010-2015 yılları arasında Özel Maya Okullarında, 2015-2020 yılları arasında Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesinde görev yapmıştır. 2018-2021 yılları arasında ise Millî Eğitim Bakanlığında Bakan Danışmanı olarak görev almıştır. 2020 yılı itibarıyla Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesinde akademik faaliyetlerine devam etmektedir. Akademik çalışmalarının odak noktası sosyal bilgiler eğitimi ve öğretmen eğitimi üzerinedir.